

FEMINIZMUS ÉS ANTROPOLÓGIA

FESZÜLTSGTELI SZOMSZÉDOK...

Feminizmus és antropológia viszonya egy ellentmondásoktól terhelt, paradoxális viszony (Strathern, 1987). Annak ellenére, hogy vannak közös jellemzőik, egy igen lényeges vonatkozásban mégis különböznek egymástól.

Mindkettő tudatában van azoknak a feltételézeseknek, amelyekre alapul és nyitott a paradigmaváltásra, miközben belső pluralizmus jellemzi és, talán mindenekelőtt, a különbözőséget promoválja és az emberi tapasztalatokat hozza felszínre. A kettő mégis eltér egymástól abból a szempontból, hogy milyen a kutató kapcsolata kutatásának szubjektumával, vagyis miként viszonyul a mássághoz.

Strathern szerint az antropológus – miközben saját tapasztalatain keresztül látja az idegen Másikat –, azt nem veti alá támadásnak, hanem arra törekszik, hogy párbeszédet teremtsen vele sokszor úgy, hogy saját magát igyekszik felfüggeszteni, drámailag átélve az ebből eredő feszültséget. Ezzel szemben a feminista a férfiként, avagy a nem-feministaként, avagy a patriarhátusként kezelt másság autoritását fel akarja számolni, miközben nem osztozik annak tapasztalataiban. A feminista én a Másik általi elnyomás tudatosítása révén és annak ellenállva jön létre úgy, hogy a saját tapasztalatát akarja érvényesíteni.

A feminista antropológia éppen ebből a feszültségteli viszonyból származik, és az, aki ezt műveli, mindig két különböző viszonyulási módot él meg kutatásának szubjektumával szemben. Strathern felismeri a feminista antropológia hozzájárulását annak tanulmányozásához, hogy miként működnek az uralmi ideológiák a kollektív reprezentációkban és miként alakulnak ki a személyről való koncepciók, de úgy gondolja, hogy ezt az antropológia könnyen magába szippanthatja anélkül, hogy ettől alapjaiban megváltozna. Érve emellett az, hogy míg az előbbi „csak” a nőket vagy a nemek közti kapcsolatokat tanulmányozza, vagyis valami kevesebbet mint ami a „társadalom”, addig az utóbbi a társadalmi cselekvésről vagy a társadalomról a rendszer és a kollektív reprezentációk terminusaiban beszél. Módszertanilag pedig, míg az egyikben a kutató/szerző arra törekszik, hogy kutatásának alanyaival egy ideális együttműködési viszonyt alakítson ki, a másik esetben a párbeszéd a kettő között mindig asszimmetrikus marad.

... AVAGY KRITIKUS ÚTITÁRSOK?

Véleményem szerint Strathern érvelésében több ponton is olyan csúsztatások vannak, amelyek nem engedik meg, mert nem akarják megengedni a feminista antropológia pozitív potenciáljának a felismerését. Ebben az összetételben számára a feminizmus mindaz, amivel az antropológia nem akar azonosulni. Például azzal, hogy – amint a feminista etnográfáról szóló paragrafusban tárgyaltuk – nem igazán képes a kutató/szerző autoritását felfüggeszteni még akkor sem, ha szövegét polifonikusan építi fel, avagy azzal, hogy a másságot, melyet megérteni kíván, nem igazán tudja teljes egészében elfogadni. Úgy tűnik, hogy ebben a párban az egyik a másiknak a rossz lelkiismereteként szerepel, ami részben igaz is, mert a feminizmus úgy akar az antropológiával „házasságra” lépni, hogy azt közben állandóan kritikailag felülvizsgálja.

Egyébként az ellentmondásos álláspontok közötti lebegés egyáltalán nem idegen magától az antropológiától sem. Gondolok itt elsősorban a kívülről való szemlélés és a belülről való megértés követelménye közti feszültségre, avagy a kutató különféle identifikációira, arra a folyamatra, amelyet az a saját és az idegen világgal való azonosulás és az attól való eltávolódás szakaszait felváltva, avagy éppen egyszerre él meg. Mindezek után miért ne lehetnének akkor beépíthetők szerkezetébe éppen a feminizmus által okozott „kellemetlenségek”, amelyek, ha úgy tetszik, még alkalmasabbak arra, hogy ezeket a mechanizmusokat tudatosítsák? Feszültségteli ez a találkozás amennyiben igen, valóban, a feminizmus felerősíti az antropológia létező dilemmáit és nem egy olyan „útítárs”, aki megkönnyíti az antropológus helyzetét. De nem lehetetlen, sőt, mondhatni kívánatos, és semmiképpen nem attól nehéz, hogy ebben a mássághoz való viszonyulás összeegyeztethetetlen mintái ütköznek össze, mint ahogyan azt Strathern véli.

A feminista én számára a Másik (mint a kutatás tárgya) nem merül ki az elnyomó és alárendelő alanyban, hanem magának a dominanciának a folyamata, amelyben, ha úgy tetszik, szerepet játszik mind a másik nő, mind pedig a másik férfi, sőt a nők közötti, valamint a férfiak közötti viszonyok is. Ennélfogva a feminizmus nyilván nem arra irányul, hogy felszámolja ezeket a másokat, hanem arra, hogy rámutasson, miként néznek ki az uralmi rendszerek az alárendelt szempontjából és ezek miként alakítják át a kulturális különbségeket társadalmi egyenlőtlenségekké. Nem a feminizmus az, tehát, ami felszámolja a különbséget, hanem a dominancia általa elemzett és valójában megváltoztatni kívánt rendszerei manipulálják azt, hol elrejtve az egyetemesség leple alatt, hol elnyomva a feltételezett esszenciák miatt. A feminizmus továbbá nem a „nő” természetes meghosszabbítása, hanem opció bizonyos értékek és szemléletek mellett, és ilyen értelemben sem igaz az, hogy számára a „férfi”, mint ellenfél, a felszámolandó Másik.

A maga során az antropológiai én Másik-ja sem olyan homogén, mint ahogyan Strathern ebben a gondolatmenetében sejteti. Hiszen egy olyan életvilágot testesít meg, amely kulturálisan sokféle és amelyben számos pozíciók, érdekek és

szemléletek feszülnek egymásnak persze elképzelhető, hogy úgy, hogy ezek közül egyeseknek erősebb a hangja, értsd nagyobb a hatalma arra, hogy a saját partikularitását azonosítsa a Kultúrával. Kit reprezentál ilyen helyzetben az antropológus? Ha a különféle másságok közül csak az egyiknek a szempontját érvényesíti, akkor nem-e azt teszi amivel Strathern a feminizmust vádolja, vagyis hogy felszámolja a belső különbségeket, miközben, igen, lehet hogy tiszteletben tartja a kutató és a vizsgált társadalom életvilága közti differenciát?

A FEMINISTA KRITIKA JELENTÉSEI

Feminizmus és antropológia találkozásának lehetőségét éppen az adja, hogy mindkettő képes a sokféle különbségnek, valamint a kulturális különbségek társadalmilag felépített jellegének a felismerésére. Külön-külön ezzel mást-mást kezdhet. De a feminista antropológia mint egész biztosan a hatalmi viszonyok és uralmi rendszerek kontextusába helyezi mindezt, és ezért sem igaz az, hogy nem képes a társadalom működésének leírására, hiszen a nemiséggel kapcsolatos identifikációkat és kapcsolatokat olyan mechanizmusokként elemzi, amelyek a társadalom egész hálóját átszövik.

Ennek következtében célja az, hogy a különféle másságokat felismerve és ezeknek hangot adva megértse, az adott társadalmi kontextusban ezek és a közöttük levő kapcsolatok miért alakulnak úgy, ahogyan alakulnak, de az is, hogy kimutassa, a hatalmi rendszer alárendelt szubjektumai miként küzdenek meg azért, hogy gondolataiknak és érzéseiknek hangot adjanak, avagy azért, hogy az igazságtalanság-élményeiket okozó állapotokat megváltoztassák. A feminista antropológiának az uralmi rendszerekkel szembeni kritikája éppen ezt jelenti: a belső kritikai hangok felfedezését, megszólaltatását és felerősítését, illetve a legalábbis látszólag létező változtatási szándékok támogatását.

Emögött az álláspont mögött az az elképzelés áll, hogy habár a hatalmi rendszerek meghatározzák az egyének mozgásterét, lévén, hogy bizonyos társadalmi pozíciókba helyezik őket és mindezt a róluk alkotott kulturális reprezentációk révén is legitimálják, ezek mégis cselekvő alanyok maradnak, akik lehetőségeikhez mérten mindennapjaik során döntéseket hoznak és felelőségeket vállalnak. És persze az a meggyőződés is, hogy az egyenlőtlenségek által jellemzett társadalmon lehetőség szerint állandóan javítani kell, ha másképp nem, hát legalább úgy, hogy hangot adunk a hatalmi viszonyok veszteseinek, ha úgy tetszik, a legkisebb kis-embereknek és ezek kritikájának.

Amennyiben mind az antropológia, mind pedig a feminizmus a nyugati típusú modernitás termékei, szembe kell nézniük az euro- és etnocentrizmus csapdájával. A maguk története során külön-külön ezt meg is tették, sokszor a nem-nyugati világok felől jövő kritikák hatására. De hogyan kezeli a feminista antropológia a maga imminens etnocentrizmusát? Mit kezd, kérdezi Harvey (1998), példá-

ul a nemi erőszak, avagy a családon belüli erőszak problémájával? Akkor, amikor antropológusként olyan problémákról ír, amelyek a feminizmus politikai programjában kitüntetett helyet foglalnak el, a következő dilemmával találja szembe magát: tudja, mi forog ott kockán és tudja, hogy miért nem tud ezzel egyet érteni (a saját életvilágában), de azt is tudja, hogy nem tudja pontosan mivel is áll szemben (a vizsgált életvilágban) miközben a kulturális különbségeket tiszteletben próbálja tartani. Ilyen esetben a kutató egyéni opciójától függ, hogy mit kezd etnográfiai tanulmányaival. Ha feminista eszmék vezérlik, mondom én, bizonyára azok az elvek lesznek irányadók számára, amiket az előző paragrafusban már kifejtettem. Ha az „üggyédeskedést” (*advocacy*) elfogadhatatlannak tartja, akkor etnográfija megmaradhat hierarchikusan szerveződő nemi kapcsolatokról szóló tanulmánynak, de felismerheti, hogy ez a nemi egyenlőtlenségekről vallott kulturális koncepciókról való elmélkedés esélye is lehet. Azt is hangsúlyoznám ebben az összefüggésben, hogy a kulturális relativizmus eszméjének mint módszertani princípiumnak a fenntartása mellett az is fontos, hogy lássuk, ezt miként szokták instrumentalizálni a fennálló hatalmi viszonyok között, miként használják fel például arra, hogy bizonyos társadalmi kategóriák elnyomását legitimálják, *ad absurdum*, a kulturális különbség tiszteletben tartására való hivatkozással.

A FEMINISTA ANTROPOLÓGIA POTENCIÁLJAI

Az antropológia köztudottan a kulturális különbségek, valamint az antropológiai én és a másik közti hatalmi viszonyok megértésére irányul. Közben, amint Moore (1988) hangsúlyozza, célja nem az, hogy a kulturális különbségeket abszolutizálja, hanem hogy a kulturális megértés akadályait leépítse és feltárja a kulturális hasonlóságokon alapuló kommunikáció lehetőségét. Röviden, egyaránt képesnek kell lennie mind az etnocentrizmus, mind pedig az abszolút kulturális relativizmus kritikájára.

A maga során a feminizmus a nemi különbségekre koncentrál, azok társadalmi létrehozatalát, fenntartását és használatát vizsgálja. Egyszerű lenne azt feltételezni, hogy, mint ilyen, nem más mint a nőkről, a nők érdekében és a nők által artikulált diskurzus. De legalábbis a feminista antropológiát nem egyszerűen az definiálja, hogy milyen nemük van a kutatóknak és a vizsgálat alanyainak, és hogy az előbbiek az utóbbiak nevében beszélnek-e vagy sem. A dolog ennél sokkal bonyolultabb és sokkal több implikációja van. Emlékezzünk az előző fejezetekben kihangsúlyozott elvekre: egy kutatás akkor válik feminista vizsgálattá, amikor a nemek szerinti osztályozást és rétegződést a társadalom centrális működési elveként elemzi és rámutat arra, hogy a hatalmi viszonyok miként hozzák létre a nemek közti kulturális különbségeket és miként használják ezeket a társadalmi egyenlőtlenségek legitimálására.

A feminista antropológia mind az antropológia, mind pedig a feminizmus számára fontos felismerésekkel járul hozzá az általuk lényegesnek tartott problémákról való gondolkodáshoz. Moore szerint egyfelől tudatosítja, hogy annak, amit az antropológia kulturális különbségnek nevez, nincs prioritása más, például a nemi, az osztály, az etnikai stb. különbségekhez képest. Potenciálja éppen abban áll, hogy kimutatja, mindezek a differenciák miként hatnak egymásra, miként léteznek egymáson keresztül és miért van az, hogy az emberek bizonyos körülmények között bizonyos különbségeket tartanak elsőrendűeknek és fontosoknak, míg másokat leértékelnek, vagy éppen elrejtene. Magyarán: a feminista antropológiának igen fontos hozzájárulása lehet az antropológiai kultúrafogalom átalakításához úgy, hogy ez magába foglalja a különféle különbségek kölcsönhatásait és azokra a hatalmi viszonyokra is vonatkozzon, amelyek mindezt irányítják.

Másfelől pedig a feminista antropológia nyilván a feminista szemlélet gazdagításához és alakításához is hozzájárul. Adatokkal szolgál arról, hogy kultúrákként mennyire különböző lehet a nők státusa, a nemek közti munkamegosztás avagy a család formája. Ezáltal a nő egyetemes kategóriáját dekonstruálja, aminek, nyilván, hatása van arra a feminista elképzelésre, amely eredetileg azáltal vélte megalapozni politikai követeléseit a „nők” nevében, hogy feltételezte, tapasztalataikban van valami egyetemes és általános attól függetlenül, hogy azok milyen társadalmi és kulturális környezetben artikulálódnak. A feminista antropológia kiemeli: a nők státusában lehet valami egyetemes sajátosság, ennek konkrét jelentéseit és szerveződési módozatait azonban nem előfeltételezni, hanem bebizonyítani kell esettanulmányokon keresztül. Ezen túl azonban, mondja Moore, ahhoz, hogy a nők közti szolidaritást kinyilvánítsuk vagy akár kiépítsük nincs szükségünk arra az eszmére, hogy a nők mindig és mindenütt egyformák vagy egyformáknak kell lenniük. A nők közti különbségek felismerése nem jelenti a feminista identitáspolitika lehetetlenségét. Többek között ezt tanulhatja a feminizmus attól a feminista antropológiától, melynek célja az, hogy nyugtázza és értékelje a sokféleséget és a különbözőséget, mégpedig úgy, hogy rámutat ezek társadalmi létrehozatalára és használatára, és a különbségeket áthidaló kommunikáció és szolidaritás érdekében szólal meg.

Feladatok

- A feminista etnográfia által pontozott témák mentén elemezd saját terepkutatásod nemiséggel kapcsolatos implikációit.
- Tegyél kísérletet két olyan szöveg megírására, amely ugyanazon empirikus anyagra épül úgy, hogy az egyik az elméletalkotásban, a másik pedig a különféle narratívák egymásravonatköztetésében teremti meg a szerző autoritását.
- Mutass rá a feminizmus és az antropológia találkozási pontjain létrejövő, feszültségekkel teli, de konstruktív kutatási szemlélet jellegzetességeire.